

Ціннісні доміанти в епістолярії Бориса Грінченка

Для сучасного етапу розвитку лінгвістичної науки характерна докорінна зміна наукової парадигми, поворот до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Визначилася тенденція досліджувати мову в нерозривному зв'язку з культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. У сучасних антропоцентричних дослідженнях виокремилися напрями, у яких мовознавці досліджують мову та менталітет мови (В.В. Колесов, О.Г. Почепцов); мову і картину світу (А.А. Уфимцева, Б.А. Серебренніков, Є.С. Кубрякова); концепти і картину світу (Ю.С. Степанов, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова).

Епістолярій не раз привертав увагу дослідників через можливість глибше пізнати національну історію, історію національної мови й літератури, специфіку міжособистісних відносин українців і питомі національні риси, позначені в індивідуально-стильовій манері адресанта. Погоджуємося, що «...лист письменника — це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби» [1: 12].

Мова епістолярію Бориса Грінченка через вербалізовані національно-культурні стереотипи відображає етнічне «я» автора, його сприймання зовнішнього світу та відтворення у слові через ціннісні доміанти.

Домінантні образи стосуються категорії пізнання, автор використовує їх для передання світоглядних ідей. Лінгвістична класифікація цінностей може бути побудована на різних підставах. Для Бориса Грінченка цінним є те, що грає суттєву роль в його житті: мова, літературна творчість, сім'я, Україна — це образи-символи, які входять до особистої сфери епістолярної спадщини письменника.

Саме таким ключовим образом-символом у листуванні Бориса Грінченка і Трохима Зінківського стала **Україна**.

У своїх листах письменники послідовно використовували лексичні одиниці, які реалізували саме цей образ. Наприклад: «У Старицького був на *«Не судилось»*, котра гралась під назвою *«Не так склалось, як жадалося»*, з деякими одмінами проти друкованого тексту. Шкода тільки, що такі речі грають в Петербурзі, а не на **Вкраїні: що для нас дорогого і займає нашу душу, — тут не розуміють»** (10.2.1888) [Л.: 83–84].

І навіть у вітанні з народженням доньки Б. Грінченко пише Зіньківським: «Поздоровляємо вас, кохані друзі, з дочкою — хай росте на радість втіху **Україні і вам**» (29.1.1889) [Л.: 135].

Один із листів Б. Грінченка до редакції журналу «Зоря» — це лист-протест, у якому яскраво визначено образи авторів — Б. Грінченка, М. Загірної, Т. Певного — як патріотів України. Ось окремі зауваги з цього листа: «*Ми, нижчепідписані, насмілюємось також вважати себе «свідомими Русинами-Українцями» і через те мусимо запротестувати проти таких «прилюдних проханнів». Насамперед — ми вважаємо, що не личить **вкраїнській літературі**, яка б вона убога не була, кланятися нікому*» (17.12.1889) [Л.: 298].

У листі до дружини Т. Зіньківського (5.11.1891): «*Ще більше дякую Вам за те, що Янголина (можже, дозволите мені звати її Галею?) балака **по-українському**. Щиро дякуватимуть Вам і всі земляки, якщо Ви виховаете **дочку такого українського патріота, як Трохим, щирою Українкою***» [Л.: 332].

Україна, українська мова, українські письменники — це ключові теми в листуванні Б. Грінченка, оскільки ставлення до них тодішнього уряду, цензорів, важка праця передають життєву позицію автора листів.

Напр., у листі від 26.09.1887 натрапляємо на аналіз творчості Г. Квітки-Основ'яненка: «*Квітку я теж читаю. Скажу, коли хочеш, свій загальний погляд на всі його твори. В їх мова шкандибає, і сентименталізмом так і тхне, і через це роблености іноді багато, і мораль іноді через лад уже дитяча тим, що світогляд вузький, — але ж не зважаючи на усі ці вади, бачучи і розуміючи їх, читач усе ж не може не зливатися душею з оповіданням, не плакати з Марусею і її батьками, не сміятися з писаря («Конотопська відьма»). Коротко кажучи: не зважаючи на всі вади, дужий талант Квіткин усе ж зостається талантом і малює нам картини, основа котрих — справжнє реальне життя... І через свій дужий талант Квітка має для нас більше, ніж історичне значення, а для народу він міг статися і тепер улюбленим письменцем*» [Л.: 79].

Найчастіше подибуємо в листах опис кропіткої праці щодо подолання лексичних, стилістичних, логічних і психологічних помилок у власних творах та творах Т. Зіньківського. Б. Грінченко турбується про чистоту української мови й дискутує зі своїм товаришем щодо мови власних творів:

«3. «Послать учителі» сказати, навдаку, чи можна. Ти кажеш що українська мова вимагає *accusativum* в доповненнях іменниками одушевленими, а я кажу — не завсіди. Бо хоча: «3 Волощини йде — волики веде», але ж «3 Волощини йде — вола (а не віл) веде». Виходить, що така форма тільки для

лічби багатої, та й то не завсіди, бо: «засилав старостів» так саме, як і «засилав старости». Здається, що тут краще буде сказати «послать учителів», ніж «учителі».

4. «Хропати» — глагол укр[аїнський], а по-рос[ійськи] — «хрюкать».

5. «... Хай голуб вміє...» — Що вміє? — Не що вміє, а чого вміє, бо: вміє шевства, вміє по-німецькому (= балакати), по-всякому вміє. Тому й я: «і по-ведмежому хай голуб вміє» — це, на мою думку, спеціальний українізм.

6. «Одбившись в чабана дурного..» = «одбившись від отари у чабана дурного». Бо можна спитатися: у кого одбиваються вівці (од отари?). — У дурного чабана» [Л.: 103].

Також, на прохання Т. Зіньківського Б. Грінченко аналізує мову його бабкок, напр., «Догадливі наймички», особливу увагу звертає на кальки з російської мови: «а) «Лиш» вживається в тебе усюди. Протестую проти вживання його в тому значенню, як російське «лиш» (тільки), і вважаю це росіянізмом», що дуже у нас розповсюдився тим, що маємо ми своє «лиш (лишень)» — слово однакове з рос[ійським] на погляд. Фраза: «А ну лиш (лишень) дай його сюди» — буде, як на мене, українська, а «лиш півень кукурікне» — російська. Знову протестую також і проти вживання скороченів: на мій погляд, у гарній літературній мові їх мусить бути дуже мало і тільки в місцях, котрі цього вимагають.

«Що мочі — мочь» — росіянізм; по-нашому — «міць», а вираз «що мочі» у Шевченка так: «З у сієї сили» («Наймичка», «Гайдамаки»). Думаю, що можна сказати і «щосили».

«Ніколи світом не поспиш...» — удосвіта не поспиш?

«Коли стара уклалась спать...» — на мій погляд, треба: «як стара...».

б) Розмір часто не видержується...; рихм часто нема («попая— господиня»...).

в) багато вульгаризмів і навіть неестетична картина («сопуци з печі злізла рачки»); деякі вирази роблені...; Півнів ніхто не в'яже, а їм «зв'язують» крила чи ноги.

Згола кажучи, байка дуже розтягнена, невиразна, роблена і не додержує форми» (17.11.1888) [Л.: 112–113].

Листування Бориса Грінченка — яскравий вірець того, якою одержимою має бути людина, що заклала не одну цеглину до підмурівку незалежної нової держави України.

Аналізованому епістолярію властива прецедентність, яка ґрунтується на спільності соціальних, культурних та мовно-фонових знань Бориса Грінченка та Трохима Зіньківського, що слугує характеристикою їх мовних

особистостей. Загалом в текстах листів натрапляємо на універсально-прецедентні та національно-прецедентні феномени. Напр.:

«Дуже радий, що твоя «гора» найсправді тільки мишу породила» (15.06.1885) [Л.: 41]. Прецедентний вислів **«Гора народила мишу»** вживають, коли говорять про великі надії, але малі результати, або про того, хто багато обіцяє, але мало дає. Вислів походить з байки Езопа, яка стала відомою після того, як її переробив римський байкар Федра, «Mons parturiens» («Гора, що родить»). Коментатор Горация Порфиріон зазначає, що цей вислів — грецьке прислів'я [Вік.]. Б. Грінченко вживає цитату у відповідь на подібний вислів Трохима Зіньківського.

У ще одному листі Борис Грінченко апелює до творчості Т. Шевченка: *«Ех! Нема у нас такого, щоб умів одразу усім дати доброго потиличника, розбуркати сили і погнати могутнім словом до праці: «не йде Апостол правди і науки!»* (25.10.1888) [Л.: 110]. Апостолами (від старогрецького — посланець) називались у перші століття існування християнства мандрівні проповідники. Євангельська легенда розповідає про дванадцять апостолів — учнів Христа (Матф., 10, 1–4). У переносному значенні апостол — провідник нових ідей, як от у Т. Г. Шевченка: *І день іде, і ніч іде. / І голову схопивши в руки, / Дивуєшся, чому не йде / Апостол правди і науки!*

Борис Грінченко використовує прямий національно-прецедентний вислів із відсиланням до тексту українського генія Тараса Шевченка, про нього знову ж згадує у листі від 14.02.1889, де ділиться планами щодо написання праці *«Шевч[енко] в світлі європейської критики»* та передає думку німецьких критиків про Шевченка як **«... світового генія, котрих по пальцях перелічити...»** [Л.: 143]. Функціональною особливістю прецедентного феномена є те, що Борис Грінченко звертається до фонових знань Трохима Зіньківського, акцентуючи увагу на тому, що російські, польські, французькі критики присвятили Шевченкові «скільки слівців», тоді як в німецькій та англійській літературі йому присвячено монографії.

«На мою думку, той час, як озвався з своїм словом Котляревський, був для нас рубіконом: не перейди ніхто цього Рубікона, що межував сторочка XVIII од XIX, не озвися з новим українським словом, загинула б наша література» (17.11.1888) [Л.: 112]. Перейти Рубікон — означає: здійснити вчинок, який не можна відмінити, прийняти остаточне рішення [ФС]. Б. Грінченко порівнює роль І. Котляревського в становленні української літератури з учинком римського полководця Гая Юлія Цезаря, який, порушивши заборону, розпочав війну і переміг у ній.

Трохим Зіньківський зауважив Б. Грінченкові, що до його віршів «Дух і тіло» «... треба додати для епіграфу афоризм стародавніх ***In corpore sano — mens sana***» (в здоровому тілі й розум здоровий), — бо твої вірш не що, як переклад цього афоризму» (22.01.1889) [Л.: 132]. Борис Грінченко відповів так: «Мої вірші про дух з тілом чи про тіло з духом, значить, погані, бо я зовсім не хотів їми доводити, що ***mens sana — in corpore sano*** *. Можна дбати про здоров'я, бути здоровим і не мати краси тіла. А я кажу про останню, себто хотів сказати, та не втяв» (29.01.1889) [Л.: 134]. У листі Б. Грінченка подано правильний варіант міжкультурного прецедентного феномену та коментар до нього в контексті власної збірки. В Енциклопедичному словнику маємо таке тлумачення: «З 10-ї сатири римського письменника-сатирика Ювенала (Децім Юній Ювенал, біля 60 — біля 127): *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano* — Треба молити богів, щоб дух здоровий був у тілі здоровому. Вважають, що в основі цього вислову Ювенала лежить відоме у Давньому Римі прислів'я: «В здоровому тілі здоровий дух — рідке явище». Фраза Ювенала стала популярною після того, як її повторили англійський філософ Джон Локк (1632–1704) і французький письменник-просвітник Жан Жак Руссо (1712–1778). Усі автори виходили з того, що при здоровому тілі немає гарантії здорового духу. Навпаки, вони говорили про те, що треба намагатися досягти цієї гармонії, так як у житті вона трапляється рідко [ЭС]. Також в листах Б. Грінченка подибуємо прецедентні ситуації, які апелюють до фонових знань, що стосуються паремій. Напр.: «*Та воно, бачиш, ласий кіт до ковбас, та... Я б то й купив, та, як сказати по правді, не маю за що, — тим-то можу купувати книжки або дуже по дешевій ціні, або беручи у Гом[олинського] за свої рукописи*» [Л.: 187]; пор.: *Ласий, як до ковбас. Ласий, як кіт на сало. Ласий, як Циган на сало. Ласий, як собака на легке* [Номис].

Розглянувши функціонування образів-символів та прецедентних феноменів в епістолярії Бориса Грінченка, доходимо висновку, що вони є репрезентантами світоглядної позиції письменника, складниками мовної особистості, оцінними домінантами як особливостями листування Бориса Грінченка з національною елітою в процесі утвердження й розвитку української літератури та мови.

Література

1. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів [Текст]: Навч. посібник з літературознавства / В.І. Кузьменко. — К.: Укр. письменник, 1997. — 230 с.

Джерела

- Вік.** Гора народила мишу / Вікіпедія [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- ЭС** Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений [Ел. ресурс] / Автор-составитель Вадим Серов.— М.: «Локид-Пресс», 2003. / Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords.
- Л.** «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / вступ. ст., археограф. передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів С. С. Кіраля.— К.— Нью-Йорк: «Київська правда», 2004.— 519 с.
- Номис** Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. Марковича і других / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка.— К.: Либідь, 1993.— 768 с. (Серія «Літературні пам'ятки України»).
- ФС** Фразеологический словарь [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://frazbook.ru/2011/08/25/rubikon-perejti/>.

Lyudmyla MARCHUK

Value dominants in epistolary works by Borys Hrinchenko

The peculiarity of epistolary Borys Hrinchenko's heritage is defined in letter genre forms diversity, in deepness of philosophic quests, in inexhaustibility and sincerity of feelings, in linguistic and stylistic experiments and in careful attitude to epistolary canons. Literary perfection of individual language, aesthetic taste are found in selection of lexical means of thoughts expression. The vocabulary of letter's language contains a great number of value lexical units, which are used as the stylistic attribute of individual style. The key image-symbol in Borys Hrinchenko's correspondence became **Ukraine**. The Borys Hrinchenko's correspondence — is the striking example of the fact, how obsessed must be the person, who made his contribution in independence of a new state Ukraine.